

Ivan Prijatelj: V zatišju

Polemični pomenki kulturnega zgodovinarja.

Velik, strašen in usodepoln čas se je dopolnil: zgodovina se sama dela pred našimi očmi. Sama se dela in obenem tudi sama piše z bajoneti v živa telesa narodov. Zgodovinar je umolknil, stopil v ozadje in s široko odprtimi očmi pobesil pero. Vsi čutimo, da je minil neki čas, o katerem se je dalo tako mirno govoriti, razpravljati, ki se je dal lagodno obravnavati, kritizirati, hvaliti in grajati. In vsi slutimo, da prihaja nekaj velikega, novega, brezprimerno važnejšega, nego vse dosedanje. Jaz mislim, da ta čas ni ustvarjen za malenkostno prepiranje, za drobno iztikanje po tem in onem pezdirdju, ampak za veliko zbiranje duha. Obenem z našo širšo domovino Avstrijo gre tudi naš mali slovenski narod novim, večjim časom naproti.

In za ta napovedujoči se trenotek nam je treba širših potez duha in jasnejših računov o naši preteklosti, kakor kdaj poprej.

Zakaj prevzemam besedo o tem vprašanju ravno jaz? Sedemnajsto leto teče, odkar živim oddaljen od domovine. Ločitev večja hrepenenje. Telesno ločeni hoče biti duševno združen. V takem razpoloženju je vzkliknil naš Stritar: „Na tujem je domoljubje doma!“ Po končanih visokošolskih študijah sem na dvehletnih potovanjih študiral Evropo in njeno kulturo. V Petrogradu sem proučeval rusko literaturo in iz ust sivolasega Pypina sprejemal navodila in naravnost program, kako naj na dunajski stolici razlagam vedoželjnemu avstrijskemu svetu tudi one ruske pisatelje, ki zaradi svoje težko dostopne, a zato tembolj zanimive ruske posebnosti in samorastlosti še niso prodrli v inozemstvo. Živeč v Varšavi sem izkušal pronikniti v skrivnosti poljskega duha pod vodstvom tajinstveno lepega trozvezdja Mickiewicza — Slowackega — Krasińskiego, ki je v zadnjih letih dobilo okrog sebe kar celo rimsko cesto poljske moderne, najbujnejše in najboga-tejše med vsemi slovanskimi. Z Dunaja sem že prej zasledoval češko literaturo in po osebnih zvezah vedno tudi južnoslovanske. V Nemčiji sem študiral metodiko in teorijo literarne zgodovine, ono bližino do virov, ki ne trdi nikdar ničesar brez dokazov. A nič manj hvaležen nisem Parizu za nekaj, kar naše lesene epigone nemške točne filologije morebiti res bode v oči: ob francoskem espritu se je vzbudil moj temperament. V nekdanjih dneh, ko sem se še na Dunaju brezuspešno bavil s klasično filologijo, ste mi ga docela odrekli, Cankar, Župančič in Kraigher? ...

Po teh letih romanja in učenja so pričakovali moji profesorji, da se prislonim k univerzi. Mene pa je žejalo po domovini. Kadarkoli sem se na svojih potih komu predstavil, vselej in vsakemu sem moral predstaviti obenem tudi svojo domovino: kje leži, kaj hoče, kaj dela in na kakšna dejanja svojih sinov opira svojo zahtevo po majhnem prostorčku na solncu? In v tistih časih sem pisal skice naše domovine; napisal sem jih za Madžare, za Nemce, za Srbe in Ruse, pripovedoval jih od ust do ust celo daljnim Fincem. Vsakdo je zahteval samo „sliko“ brez razglabljanj, brez postajanj, brez preiskovanj. A jaz sem ob vsaki besedi, ki sem jo zapisal, čutil vedno bolj praznoto in gluhoto vsega tega, kar sem od svojih učiteljev in iz naših knjig vedel o naši preteklosti. Strastno se mi je zahotelo, stopiti v intimnejše zveze, v podrobnejši, neposrednejši dotik z njimi, ki so snovali tenko nitko slovenskega kulturnega življenja iz dobe v dobo. In vzel sem v roko knjigo za knjigo, od Truberjevega katekizma do tega, kar je včeraj izšlo. Proučil sem protestantizem, da bi v njem našel zasnitek one nitke, ki se imenuje ideja slovenskega naroda. Zasledoval sem, kako se je trgala ta v katoliški reakciji, se krepčala v prosvetljenosti Zoisovega kroga, se ovijala v francoskem interregnu že okrog administracije, akademično se napela v Čopovem krogu, liki zlata struna se napela v geniju naroda, v Prešernu, in se potem nadrobno razpletala najprej v politične, potem tudi kulturne, literarne in sploh socialne svrhe.

In sedaj mi je to ostalo. Za to nitko: idejo slovenskega naroda hodim kakor platoničen zaljubljenec. In za drugo rabo nisem. Svoje profesorje tolažim, da se habilitiram za rusko in poljsko literaturo, ki ju seveda še vedno spremljam — drugo leto, a vedno bolj se mi zdi, da ne bo nič iz tega. Jaz bom sedel pri svoji zaljubljenki, za katero ni vseučiliške stolice na svetu.

In uspeh? Do sedaj imam samo enega. So tako-le jesenski in zimski večeri, ob katerih se zbere tu bivajoča dijaška mladina naša v kakšni zatohli odborovi ali gostilniški sobici, da malo popajdaši, pomožuje in popeva. In tu smem tudi jaz včasih reči katero. In bratje, ako temu ali onemu mladcu v teh pogovorih zaiskri oko pri skupnem dotiku z globokim in davnim nervom naše domovine, ki mu ga nikoli ni odkril srednješolski naš profesor, jaz sem bogato poplačan. Verjemite mi!

S tem je stvar razložena, zakaj mislim, da imam pravico govoriti o naši davni preteklosti in da nisem tujec v nji. A rekel sem gori, da gre v sedanjih velikih in usodepolnih časih tudi sedanost ali recimo polpreteklost naša h koncu. Še enkrat pravim, da prihaja čas, ko bomo morali nastopiti pred svetom kot *n a r o d* in bo čisto vse eno, ali sem jaz prijatelj, ti lenart in on to ali ono. Odložiti bo treba nekatero malenkostno lastnost, ki se je bila razbohotila v času pred svetovno vojno. Sicer pa: saj se jim bomo itak

kmalu smejali tistim našim običajem izpred vojne. In ne bilo bi slabo, ako bi jih že sedaj vzeli pod lupo in postavili na ogled in v svarilo vsem onim, ki bodo dočakali nove dobe.

(Odlomek iz zagovora dela „Janko Kersnik, njegova doba in delo“, objavljenega v drugem letu svetovne vojne v „Vedi“.)

V spomin Ivana Prijatelja

Anton Slodnjak

Smrt zaloputne vrata za tem, pred drugim jih odpre na stežaj. Ta pade kakor kamen v prepad, drugi pa se vzpne na perutih smrti nad naše obzorje, tako da je poslej vedno v naših mislih in očeh. Ne govorimo radi o njem. Kakor se nam zde prazne besede o soncu in dežju, tako se izogibljemo, če le moremo, razgovora in spomina nanj. Zlasti pa se bojimo misliti na človeka, ki se nam je s svojo smrtjo pokazal ves drugačen, kakor smo ga doživljali živega. Ako smo pa prisiljeni govoriti o njem, tedaj nam zasije njegova podoba v luči, ki razsvetluje bolj nas kakor tistega, od kogar lije.

Kakor je z našimi osebnimi sorodniki in prijatelji, tako je vsemu narodu pri srcu, kadar omahne v grob človek, ki je živel iz občestva za občestvo. V njegovi smrti se nam razkrije bogastvo in siromaštvo, radost in žalost nas vseh. Njegovo delo ni več izraz osebne nadarjenosti, pridnosti in oblikovalne sposobnosti, temveč podoba narodove življenjske moči in sposobnosti.

Ako smo se ob Prijateljevi šestdesetletnici strnili okoli njega v vedrem upanju, da je prebolel življenjsko krizo ter se vrača na delo, nismo bili tega veseli samo iz ljubezni do njega, temveč ker smo pričakovali, da je s Prijateljem vred na poti ozdravljenja tudi ves narodni organizem. Podoba je bila, da je minevala huda zima v življenju našega naroda, ker se vrača na delo plemenit duh, ki je prezgodaj odložil pero, užaljen zaradi našega kulturnega in političnega parasitstva preteklega desetletja.

Zato je Prijateljeva smrt vzbudila žalost pri vseh, ki smo prepričani, da je boj za slovensko politično in kulturno individualnost pred durmi. Podtalno vre sicer z zagrizeno zahrbtnostjo borba zoper našo samobitnost že dolga leta; danes pa, ko so se razgalili vsi politični in kulturni imperia-listi, vidimo, da je naša rešitev samo v skupnem boju, v katerem moramo zmagati ali umreti.

Ni mogoče nam dalj prenašati znamenja narodne in individualne manjvrednosti. Ta moralna prihuljenost, ki se nam je vtisnila kot živalsko znamenje na čelo, nas dela nevredne dediče našega narodnega in kulturnega izročila. Vsa naša dejanja so nična spričo te suženjske onemoglosti. Kdor priznava, da je manjvreden kakor njegov sosed, ta se je izobčil iz občestva